

האמנה הבינלאומית בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות והזכות לספורט

שוש קמינסקי - ממונה על החטיבה הקהילתית ופיתוח משאבי ידע, בית איזי שפירא

מבוא

אנשים עם מוגבלות מונים כיום כמיליארד בני אדם מאוכלוסיית כדור הארץ והם כנראה קבוצת המיעוט הגדולה ביותר בעולם. כ-80% מהם חיים במדינות מתפתחות. עוני והדרה חברתית הם תופעות המשותפות לאנשים עם מוגבלות במדינות מפותחות ומתפתחות. על אף המאמצים הבלתי נלאים של גופים הנאבקים להבטיח שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, הקיפוח החברתי והכלכלי נמשך, ומונצח על ידי אפליה.

על רקע זה, בדצמבר 2006 אימצה העצרת הכללית של האו"ם את האמנה בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות (CRPD). האמנה היא מסמך משפטי בעל חשיבות רבה, שאושרר על ידי מדינת ישראל בספטמבר 2012 והיא מתווה עקרונות כלליים כגון השתתפות, אוטונומיה ועצמאות, שמשמעותם צמצום ומניעה של הפרדה והדרה. האמנה עוסקת בכל תחומי החיים ומתייחסת לזכויות של אנשים עם מוגבלות בספקטרום המלא של זכויות: אזרחיות, פוליטיות, כלכליות, חברתיות ותרבותיות. המסמך מחייב את המדינות החתומות עליו להבטיח את זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות בתחומים שנמנו לעיל כשווים לאחרים בחברה, ומאפשר לאנשים עם מוגבלות לתבוע ממדינתם את זכויותיהם אלו.

האמנה מתווה עקרונות מפתח אותם יש ליישם בכל אחד מתחומי החיים.

- כבוד לאדם באשר הוא אדם
- זכות לעצמאות וזכות לבחור ולקבל החלטות בעצמו בעניינים הקשורים בחייו
- אי-אפליה
- השתתפות חברתית והכלה
- כבוד לשונות
- שוויון הזדמנויות
- נגישות למקומות ולשירותים באופן שווה לאחרים
- שוויון בין המינים
- כבוד לילדים עם מוגבלות וליכולותיהם המתפתחות עם השנים.

האמנה, בסעיף 30, כוללת גם זכויות הנוגעות לספורט, נופש, פנאי ומשחק, תחומים שבמידה רבה התעלמו מהם בסדר היום העולמי של זכויות אדם. לעיתים קרובות הזכות להשתתף בספורט ונופש נחשבה כזכות מדרגה שנייה, לפיכך ההכרה הספציפית באמנה בזכותם של אנשים עם מוגבלות להשתתף במגוון רחב של פעילויות אלו מייצגת התפתחות חשובה בביטוי של זכויות חברתיות.

הדרה חברתית ומעבר ממודל של פתולוגיה רפואית למודל חברתי של זכויות

אימוץ האמנה על ידי העצרת הכללית של האו"ם בשנת 2006 משקף שינוי דרמטי שהחל ברבע האחרון של המאה העשרים, והגיע לשיאו בהכרה במקום השווה של אנשים עם מוגבלות בחברה, ובהבנה הגלובלית כי מוגבלות אינה בעייה רפואית או נושא לחסד אלא נושא של זכויות אדם ושוויון והסרת מחסומים חברתיים.

המודל הרפואי בתחום הספורט, מתבסס על רעיון של הגוף ה"שבור" שבו אנשים עם מוגבלות הם בעיקר צופים בספורט אך אינם פעילים בו. וכך, בעוד חבריו לכיתה משתתפים בשיעורי התעמלות, התלמיד עם המוגבלות נשלח לספרייה. האתלט שלו תותב הייטק נחשב לרץ "לא טבעי" שהתותב מעניק לו יתרון לא הוגן, והשתתפותו במרוץ עם רצים כשירים נחסמת.

המודל החברתי מתמקד במחסומים שנוצרו על ידי הסביבה החברתית והפיזית המעכבים את יכולתם של אנשים עם מוגבלות לממש את זכויות האדם שלהם. המודל מצביע על כך שגורמים רבים, החיצוניים למוגבלות האדם, הם אלו שבאמת יקבעו מה האדם יוכל לעשות או לא לעשות בחברה בה הוא חי, והוא מחדד את המחויבות לפעול להסרת המחסומים המונעים השתתפות והשתלבות בחברה. מודל זה טוען כי המבנים החברתיים, כולל העמדות החברתיות, הם שיוצרים את המוגבלות ומהווים חסמים המעכבים השתתפות מלאה ואפקטיבית על בסיס שוויוני של אנשים עם מוגבלות בחברה. גישת זכויות האדם מדגישה את זכותו של האדם עם המוגבלות להשתלב בצורה שוויונית ופעילה בכל תחומי החיים, ככל אזרח. האמנה משתמשת בשפת זכויות.

זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות בתחום הספורט (סעיף 30 באמנה)

תחום ספורט, נופש ומשחק חיוני למימושם של זכויות אדם באופן מלא. סעיף 30 באמנה מבטא את הזכות להשתתף בחיי תרבות, כולל ספורט, נופש ופנאי. סעיף 30 (5) באמנה דורש מהמדינה לכבד, להגן ולממש את הזכות של אנשים עם מוגבלות להשתתף בספורט, נופש, פנאי ומשחק, תוך שימוש ויישום העקרונות הכלליים שהתוו באמנה.

השתתפות בספורט נתפסת ככלי אפקטיבי להכללה חברתית וכמנוף לשינוי חברתי. האיחוד האירופי, למשל, רואה בספורט "גורם לשיפור איכות החיים, ההערכה העצמית, העצמאות והשילוב החברתי של אנשים עם מוגבלות" (מתוך תכנית פעולה 2006-2007).

מסלולי פעילות ספורט עבור אנשים עם מוגבלות

בסעיף 30 (5), מדינות מתחייבות לספק לאנשים עם מוגבלות הזדמנויות להשתתפות בשני מסלולים:

- (1) פעילויות ספורט ופנאי ייחודיות לנכים (למשל, כדורסל נכים)
- (2) לעודד ולקדם את הכללתם של אנשים עם מוגבלות בפעילויות ספורט של הזרם המרכזי בחברה.

שינוי עמדות – סעיף 8 באמנה

סעיף 8 באמנה מחייב לפעול להסרת המחסומים שנוצרו עקב עמדות מפלות. אנשים עם מוגבלות ייהנו ממלוא זכויותיהם רק אם החברה תשנה את גישתה כלפיהם ותפתח מודעות לשילובם בזרם המרכזי. סעיף משנה 1 מפרט "מדינות שהן צדדים מתחייבות לאמץ אמצעים מידיים, מועילים והולמים כדי:.... (ב) להיאבק בסטריאוטיפים, בדעות קדומות ובנהגים פוגעניים כלפי אנשים עם מוגבלויות, לרבות כאלה המבוססים על מין וגיל בכל תחומי החיים...".

במדינות רבות פעילויות ספורט ותוכניות פנאי מתבצעות באמצעות מערכות ציבוריות וכן באמצעות מסגרות פרטיות והן מושפעות דעות קדומות המחזקות הדרה ובידוד. הנטייה המסורתית של הפרדה בספורט בין ילדים ו/או בוגרים עם מוגבלות לבין שאר האוכלוסייה מנציחה הדרה חברתית. הדרת אנשים עם מוגבלות מהשתתפות בפעילות ספורט בקהילה מחזקת דיכוי מופנם ומנתקת אותם מהזרם המרכזי של החברה. לדוגמה, הדרתם או הפרדתם של ילדים עם מוגבלות המשולבים במערכת החינוך הרגילה משעורי ספורט חותרים תחת המטרה של הכללה חברתית.

אירועי ספורט, לדוגמה, הם אמצעי חשוב להעלאת מודעות ולשינוי עמדות בחברה. הצגתם של הישגים בתחום הספורט חושפת לציבור הרחב את יכולותיהם של אנשים עם מוגבלות, ועשויה לתרום לשינוי תפיסות שגויות הרווחות בציבור וסטיגמות חברתיות.

נגישות – סעיף 9 באמנה

למחסומי נגישות תפקיד משמעותי בחיזוק ההדרה החברתית של אנשים עם מוגבלות ולכן האמנה מבליטה את החשיבות שבהסרתם. השתתפות בפעילויות ספורט במתקנים נגישים ומותאמים בקהילה משמשת כערוץ חיוני של מעורבות בקהילה וכאמצעי להעצמה.

כדי לאפשר לאנשים עם מוגבלות לחיות בצורה עצמאית ולהשתתף בכל תחומי החיים, המדינה חייבת לקדם נגישות במרחב הציבורי ופרטי, כולל נגישות פיזית, טכנולוגית, כלכלית וחברתית, כמו גם מידע ונגישות לתקשורת. לאנשים עם מוגבלות יש הזכות ליהנות מגישה שווה לספורט (בכל הרמות) וממתקני נופש (כגון בריכות שחייה ומגרשי משחקים) הקיימים בקהילה. זה כולל גישה למגרשי משחקים ולפעילויות ספורט של ילדים, גישה למקומות בילוי ומשחק בקהילה ולפעילות מותאמת במערך החינוך הגופני בבתי הספר.

התאמות סעיף 5 (3)

הסעיף הכללי באמנה בנושא נגישות עשוי לסייע לאנשים עם מוגבלות לדרוש הנגשות גם לשם השתתפות בספורט, נופש ומשחק.

סעיף 5 באמנה מתייחס לנושא של התאמות "כדי לקדם שוויון ולבער הפלייה תנקוטנה מדינות שהן צדדים את כל הצעדים ההולמים כדי להבטיח מתן התאמה סבירה" גם בפעילות הגופנית ובפנאי, כמו בתעסוקה ובתחומי חיים אחרים. רעיון ההתאמה מבוסס על עיקרון של ביצוע התאמות המתחשבות ביכולותיהם של אנשים עם מוגבלות ומפצות על חולשותיהם הייחודיות. התאמות אלה מבוססות מבחינה על העיקרון המופיע באמנה של "התאמה סבירה, שפירושה שינוי והתאמות שהם דרושים והולמים, אשר אינם מטילים נטל בלתי

מידתי או בלתי ראוי, והם נחוצים כדי לאפשר לאנשים עם מוגבלות ליהנות מכל זכויות האדם ומחירויות היסוד, או לממשן בשוויון עם אחרים" (אמנת האו"ם 2006 סעיף 2). גם על תחום הפעילות הגופנית חל עקרון יישום ההתאמות וההפליה המתקנת בהתאם לצרכים התפקודיים של המשתמשים ועל פי התנאים הסביבתיים של הקשר הפעילות.

לסיכום

הכרת הצרכים ואופני ההשפעה של פעילות גופנית בקרב אוכלוסיות עם סוגים שונים של מוגבלות, הכרת מודלים לשילוב אנשים עם מוגבלות בפעילות גופנית, וזיהוי גורמים הקשורים באדם ובחברה החוסמים או תומכים ביצוע של פעילות גופנית, עשויים לעזור להגדיל את הקף הפעילות הגופנית בקרב אנשים אלה ואת עצימותה, ולשפר את בריאותם הגופנית והנפשית.

ניתן לומר כי סעיף 30 לאמנה הוא רכיב ליבה של מימוש חזון השוויון המהותי לזכויות אנשים עם מוגבלות. הצימוד המפורש של אי-הפליה ומנדט ההתאמות הסבירות, יחד עם הדרישה שהם ייושמו לאורך כל האמנה כולל בהקשר של זכויות חברתיות, מייצג את הביטוי הברור והחזק ביותר של הזכות לספורט, נפש ומשחק. בהתחשב בכך שהזכויות החברתיות של ספורט, נפש ומשחק עדיין אינן מרכזיות דיין ב"מגרש המשחקים" של זכויות אדם בכלל, יישום זכויות אלו ברוח האמנה הוא מאתגר במיוחד.

רשימת מקורות

- הוצלר וברק (2012). פעילות גופנית מותאמת וספורט לאנשים עם מוגבלות – סקירת ספרות ותיאור מצב. המוסד לביטוח לאומי האגף לפיתוח שירותים, הקרן למפעלים מיוחדים.

Lord, J. E., & Stein, M. A. (2009). Social rights and the relational value of the rights to participate in sport, recreation, and play. *BU Int'l LJ*, 27, 249.

European Parliament. *Situation of disabled people in the enlarged European Union: the European Action Plan 2006-2007*. Retrieved July 2014, from www.europarl.europa.eu/oeil/FindByProcnum.do?lang=2&procnum=INI/2006/2105